

Unitat i revolució a Kwame Nkrumah

ALBERT MORENO *

Kwame Nkrumah va néixer el mes de setembre de 1909 (1), al país Nzima de l'antiga Costa d'Or. Va fer els seus estudis primaris en una escola catòlica propera a Half Assini, des d'on es traslladà a Accra, graduant-se com a mestre d'escola a Achimota el 1930. Cinc anys després aniria als Estats Units i ingressaria a la Universitat de Lincoln, on assoliria el grau de «bachelor of arts» el 1939. Des d'aquell moment va compaginar el seu treball de professor ajudant de filosofia, amb els seus estudis de teologia i filosofia política, i amb una agitada vida política que el portaria a la presidència de l'Associació d'Estudiants Africans dels Estats Units i el Canadà. D'aquesta època data la seva formació marxista, que el portaria anys més tard a definir-se com un «marxista cristià». Va rebre influències de Garvey, destacat pannegrista, així com de Du Bois, que més tard viuria a la independent Ghana.

El 1946, poc després de la seva arribada a Londres, publicaria el seu primer llibre «Towards Colonial Freedom» (2), producte de les seves reflexions sobre el fet colonial. Aquest seria el primer d'una sè-

* Llicenciat en Ciències de la Informació per la UAB i en Relacions Internacionals per l'Institut d'Estudis Polítics de París.

(1) La data no es coneix amb exactitud. Veure, ITALIAANDER, *La hora de Africa*, Barcelona, Seix Barral, 1961, p. 267.

(2) ITALIAANDER cita una obra polèmica: «New Africa», escrita entre 1945 y 1947, i també «Education and Nationalism in West Africa», escrita el 1943. Malgrat tot, Nkrumah no les cita en la seva bibliografia, i tampoc ho fa TAWIA OCRAN en la seva relació d'obres de Nkrumah.

ITALIAANDER, *op. cit.*, p. 269.

TAWIA OCRAN, «Nkrumah, tyran ou prophete», «Jeune Afrique», n.º 614, París, 14 de octubre de 1972, p. 42.

Consultar la bibliografia adjunta de les principals obres de Nkrumah.

rie de publicacions entre les que destaquen «Africa Must Unite», «Consciencism. Philosophy and Ideology for De-Colonisation», «Neocolonialism: the Last Stage of imperialism», etc.

A Londres, Nkrumah (3) participarà activament en la preparació i posterior desenvolupament del Congrés de Manchester (4), així com en el Secretariat Nacional de l'Àfrica Occidental.

El desembre de 1947, tornava a Ghana per assumir la secretaria general de la «United Gold Coast Convention», partit que deixaria el 1949, per tal de fundar el «Convention People's Party» (CPP), i començar una campanya d'acció positiva no violenta (5) per aconseguir l'autogovern. El 1951 Nkrumah fou nomenat Primer Ministre «de jure», després de la victòria del CPP a les eleccions del mateix any, quan aconseguí 34 dels 37 escons en joc, majoria que repetiria a les eleccions de 1954 i 1956. El 6 de març de 1957 Ghana aconseguia la seva independència, encapçalant la llarga llista de països africans que serian descolonitzats a la dècada dels seixanta.

La independència de Ghana constituïa el primer pas en la lluita de Nkrumah per la revolució africana, com ell mateix recordaria en el seu discurs de la independència:

«We have done with the battle and we again rededicate ourselves in the struggle to emancipate other countries in Africa. For our independence is meaningless unless it is linked up with the total liberation of the African continent» (6).

Des d'aquell moment es produirà una internacionalització de la política de Nkrumah. Els seus objectius prioritaris esdevingueren el desenvolupament del país i l'alliberació del continent. Però el desenvolupament serà impossible en els estrets límits de Ghana i Nkrumah arribarà a la conclusió de què el desenvolupament i la independència —real— sols serien possibles en el marc d'una Àfrica unida.

Durant aquests anys Accra es convertí en el centre de la revolució africana. Ghana passaria a ser una República i Nkrumah el seu primer president. La situació interior, emperò, va erosionant-se lentament

(3) Havia anat a Londres per fer una tesi sobre positivisme lògic.

(4) Cinquè Congrés Panafricà, realitzat com els anteriors gràcies a l'activa participació de Du Bois. Aquest congrés marca per primera vegada el protagonisme dels nacionalistes nascuts en el continent africà.

Veure ALBERT MORENO, «El concepte d'unitat en el pensament polític de Kwame Nkrumah». Tesis de llicenciatura en la Facultat de Ciències de l'Informació de la Universitat Autònoma de Barcelona, Barcelona 1981.

(5) A partir del exemple de la lluita no violenta de Gandhi en Índia. Lluita que va tenir una gran influència en el continent africà. A títol d'exemple podem dir que en el Congrés de Manchester es defensarà la no-violència, com a mitjà de lluita per aconseguir la independència i que la major part dels moviments nacionalistes de l'època (al menys en les colònies britàniques), acceptaran el principi de la no-violència en la seva pràctica política contra el govern colonial.

(6) K. NKUMAH, *I speak of Freedom*, Londres, Panaf Books, 2.ª ed. 1976, p. 107.

fins que l'exèrcit es fa amb el poder el mes de febrer del 1966, aprofitant l'absència de Nkrumah.

Començarà la seva etapa d'exili, i amb ella les seves darreres elaboracions ideològiques, que l'aproparan a posicions marxista-leninistes. «La lluita de classes a Àfrica» marcarà amb claredat aquesta evolució política. El 1972, dos anys després de publicar aquest llibre, Nkrumah moria a Bucarest. Era el 27 d'abril; Àfrica perdia un dels líders de la seva independència, un home que marcaria pregonament la vida i la història d'aquest continent, i un dels líders sobre el que més se n'ha parlat i escrit (7).

La transformació radical de la societat. Revolució i consciencisme

El discurs fonamental de tot el pensament de Nkrumah és el procés de construcció d'una nova societat. La transformació radical de la societat per tal que sigui lliure i, el que per ell és més important, veritablement independent, ja que sense la independència —total— és impossible que la societat sigui totalment lliure. Aquestes dues característiques duran Nkrumah a definir dos nous elements, el socialisme i el modernisme, entès aquest darrer com desenvolupament (social i econòmic); característiques que definirà explícitament a «Consciencisme».

Els orígens i les causes d'aquest plantejament es troben en el rebuig que experimenta Nkrumah davant la dominació colonial. Dominació que pateix personalment i col·lectivament, amb totes les seves conseqüències: pobresa, opressió, subdesenvolupament i dependència. Rebuig que s'enfortirà durant la seva estada als Estats Units i Gran Bretanya, on començarà a elaborar les seves primeres aportacions crítiques a l'imperialisme i el colonialisme, així com una alternativa socialista a la societat capitalista responsable de l'aventura colonial.

Nkrumah presentaria el primer rebuig «primari», amb el que a la situació d'opressió oposarà el concepte de llibertat, a la de dependència el de independència, i a la de subdesenvolupament el de desenvolupament o modernisme. I un segon rebuig «científic» o «racionalitzat», producte de l'anàlisi del fet i de la realitat colonial, caracteritzat aquest darrer pels conceptes d'anti-imperialisme, anti-(neo)colonialisme i socialisme.

En el procés de la revolució africana i de la construcció del socialisme, Nkrumah intenta d'elaborar una filosofia capaç de donar el marc ideològic i teòric a la nova societat africana. Una filosofia que

(7) VINCENT BAKPETU THOMPSON, *Africa and Unity: The Evolution of Pan-Africanism*, London, Longman 1977 (4.ª ed.), p. 271.

ell anomenarà «Consciencisme filosòfic» (8), i que, en síntesi, serà un assaig d'aplicació del materialisme a les condicions africanes.

Nkrumah analitzarà la societat africana contemporània com una superposició de tres grans corrents, que ell anomenarà segments de la societat: el món tradicional africà, el món islàmic i el món eurocristià (9).

El consciencisme oferiria les bases d'una ideologia unificadora d'aquesta triple segmentació en un procés harmònic de creixement i desenvolupament. Però el consciencisme no serà l'exaltació d'una de les tres cultures damunt les altres, sinó una síntesi dels valors presents a la societat africana. Serà, doncs, necessari de combinar els aspectes més positius de cada un dels tres segments constitutius per tal d'aconseguir de formar aquest conjunt harmònic capaç del desenvolupament.

Davant aquesta anàlisi, se'ns planteja un dubte, quina societat està analitzant Nkrumah? Perquè la societat africana com a tal no existeix, és, si més no, un conjunt de societats diferents amb certs graus de similitud (10). En aquest sentit no sembla pas que les societats àrabs es corresponguin amb l'anàlisi de la triple segmentació. Falta l'element que Nkrumah anomena «tradicional africà» (11), que en aquestes societats està suplentat pel «segment islàmic». Tot indica que Nkrumah ha generalitzat a tot un continent el cas de les societats de l'Àfrica negra. Això és una contradicció en l'elaboració teòrica de Nkrumah, perquè aquest no reclamarà la unitat de l'Àfrica negra, sinó la unitat africana, la revolució africana i no la revolució de l'Àfrica negra.

El consciencisme implica de fet la introducció del marxisme com a filosofia d'anàlisi de la societat africana; i aquesta aplicació del materialisme dialèctic a la realitat social africana constituirà l'originalitat de Nkrumah en el marc del pensament polític africà (12).

La revolució africana trobarà en el seu camí una sèrie d'obstacles i realitats que obligaran a una definició major del procés de transformació revolucionària de la societat (13): la dependència econòmica i política (que Nkrumah definirà amb el nom de «sham independence»),

(8) Filosofia que desenvoluparà en la seva obra «Consciencism. Philosophy and Ideology for De-Colonisation». Veure bibliografia adjunta.

(9) «Africa society has one segment which comprises our traditional way of life; it has a second segment which is filled by the presence of the islamic tradition in Africa; it has a final segment which represents the infiltration of the Christian tradition and culture of Western Europe into Africa, using colonialism as its primary vehicle. These different segments are animated by competing ideologies...» K. NKUMAH, *Consciencism...*, op. cit., p. 68.

(10) Qüestió que podria ésser objecte de debat, envers la «unicitat» del desenvolupament de la civilització africana.

(11) Obviant que puguin existir trets pre-islàmics de caràcter secundari o marginal. Bereberes per exemple.

(12) IKOKU, SAMUEL, G., *Le Ghana de Nkrumah*, Paris, Maspero 1971, p. 84.

(13) Salvant la contradicció abans esmentada, em referiré sempre a la societat africana en el sentit que utilitza Nkrumah.

la balcanització dels nous estats africans i la presència del neo-colonialisme, l'imperialisme i els seus aliats.

Nkrumah integrarà el conjunt de forces passives (realitats socials) i actives (neo-colonialisme, imperialisme...), que intenten de mantenir el Status quo en termes d'independència i explotació, en el marc de l'«acció negativa». Per contra, el marc de l'«acció positiva», abarcarà tot el conjunt de forces (actives) que treballaran per la consecució del procés revoluiconari. Així, en termes filosòfics i teòrics (14), solament quan el conjunt de forces d'acció positiva sigui superior al d'acció negativa, serà possible el triomf del procés revolucionari.

La traducció pràctica d'aquesta concepció teòrica es plantejarà per a Nkrumah en la possibilitat de realitzar la revolució a Ghana, en el marc definit per la correlació de forces en aquell país, a l'Àfrica i a tot el món. La resposta a aquesta qüestió defineix i qualifica tot el pensament de Nkrumah i, en conseqüència, la seva pràctica política.

Unitat i revolució

La resposta de Nkrumah, que es troba explícita per primera vegada a «*Africa Must Unite*» (una obra clau dins el seu pensament polític), és extraordinàriament clara. Per a Nkrumah, és impossible la transformació revolucionària a Ghana. Afirmarà que també és impossible de realitzar la revolució a qualsevol dels països (entesos de manera individual) del continent africà. Perquè cap d'ells no disposa de les mínimes condicions necessàries per assegurar l'èxit del procés revoluiconari. Nkrumah definirà el marc continental com l'únic capaç d'oferir aquestes condicions mínimes. Aquesta conclusió ens porta inevitablement a la consideració de la unitat africana com a circumstància necessària per al procés revolucionari, sense la qual no existeix cap revolució possible, ni, per tant, societat socialista.

Segons Roger Genoud (15), el discurs de la unitat africana de Nkrumah és el discurs de la impossibilitat de construir el socialisme a un sol país, i endemés, a l'espai africà.

Seguint el raonament de Nkrumah, és el discurs de la impossibilitat de realitzar la revolució a un territori que no tingui unes condicions mínimes, que Nkrumah definirà essencialment en termes econòmics (però no sols econòmicament), com a «zona òptima de desenvolupament».

Nkrumah veurà el colonialisme i la seva política balcanitzadora com el precedent d'una realitat caracteritzada per estats amb escassa població i amb un mercat potencial interior molt reduït, amb cap in-

(14) A on es veu amb claredat l'influència de la formació filosòfica de Nkrumah.

(15) ROGER GENOUD, *Sobre las revoluciones parciales del tercer mundo*, Barcelona, ed. Anagrama 1974 (Cuadernos Anagrama n.º 83), 70 p.

dústria o molt poca (producte de la dominació colonial o «pacte colonial»), tècnicament i educativament endarrerits i en una posició subordinada respecte al mercat mundial i a la divisió internacional del treball. Són elements que impossibiliten a curt termini un procés d'industrialització que necessita d'unes capacitats tecnològiques i financeres que no tenen aquests països, fet que també impossibilita tot procés real de desenvolupament. Així la realitat dels nous estats no sols impossibilita un projecte seriós d'industrialització, sinó que impedeix la ruptura amb la política de «mise en valeur coloniale» (16), és a dir, la construcció d'un espai econòmic independent. Per això, per desenvolupar-se, és necessari allò que Mamoudou Touré anomena «economia de gran espai» i que Nkrumah tradueix a nivell continental:

«The optimum zone of development for the African people is the entire continent of Africa» (17).

Solament el continent africà, constituït en «zona òptima de desenvolupament», serà capaç de garantir aquest procés de desenvolupament i d'independència, i, per tant, d'augmentar el nivell de vida de la població, que tal i com recorda Nyerere, és l'únic que importa. (18) Perquè Africa, com repetirà incansablement Nkrumah, disposa de suficients riqueses com per desenvolupar-se i modernitzar-se sense cap necessitat de recórrer a fonts externes.

La gran contradicció de Nkrumah radica en la seva impossibilitat pràctica de fer la revolució a Ghana i veure's obligat a assistir a un procés revolucionari que no podrà constituir mai una revolució total, que serà inevitablement una revolució parcial (19). És a dir, una revolució reversible i limitada en tots els seus aspectes (geogràficament, temporalment, políticament, econòmicament i socialment). Malgrat aquesta impossibilitat pràctica, Nkrumah ha d'iniciar el procés revolucionari, el procés de transformació de la societat a Ghana, amb l'objectiu d'ampliar al màxim els límits que com tota revolució parcial té el procés revolucionari a Ghana. Nkrumah n'és conscient d'aquest problema i arribarà a explicitar-lo públicament. Mentre esperem la unitat, dirà, és necessari de millorar en la mida de les nostres forces la situació de Ghana, s'ha de desenvolupar el país per tal d'allunyar-lo de la misèria, l'analfabetisme, les malalties cròniques i tots

(16) BAKARI TRAORE, *La coopération interafricaine en, Problèmes actuels de l'unité africaine*, Alger, Société nationales d'édition et de diffusion 1963, p. 380.

(17) K. NKUMAH, *Revolutionary Path*, Londres, Panaf Books 1973, p. 292.

(18) JULIUS K. NYERERE, *Freedom, and Socialism / Uhuru na Ujamaa*, Nairobi, Oxford University Press 4.ª ed. 1974, p. 293.

(19) El concepte de revolució parcial es elaborat en primera instància per Roger Genoud, i ampliat per Maxime Rodinson. Utilitzo el mateix concepte, ampliant-lo en el sentit de limitació, e introduint l'element de reversibilitat, que em sembla la conclusió lògica als seus límits.

R. GENOUD, op. cit., El post-prefaci del llibre està escrit per Maxime Rodinson.

aquells exponents socials que defineixen els índexs visibles del subdesenvolupament.

Lògicament, la possibilitat revolucionària es redueix a la consecució pràctica del projecte d'unitat africana, i Nkrumah supeditarà la seva política al desenvolupament d'aquesta unitat. La prioritat que donarà al procés unitari s'ha d'entendre en aquest marc que acabem de definir.

Per aquest motiu, resulten com a mínim «sorprenents» les acusacions que des de diferents angles es fan a Nkrumah, acusant-lo d'haver supeditat els interessos del poble ghanès a un projecte unitari utòpic. Mazrui, per exemple, dirà que Nkrumah és primer africà i després en segon lloc ghanès (20), a una frase que per a ell té una connotació negativa, sols comprensible des del punt de vista polític a les antípodes de Nkrumah. Però és que es tracta d'una afirmació absurda: en primer lloc, perquè contraposa dues categories que no són incompatibles, y que tampoc són susceptibles de jerarquització; en segon lloc, perquè no està demostrada l'existència d'una categoria «ghanesa», que implicaria l'existència d'una nació ghanesa, entre altres coses; i en tercer lloc, perquè el pensament i la pràctica de Nkrumah neguen per ells mateixos el sentit d'aquesta afirmació. Nkrumah és «ghanès» (Mazrui dixit, no jo), com qualsevol altre, precisament perquè la lluita per la unitat, perquè l'ésser africà, representa l'única via per la qual el poble de Ghana (que és molt diferent que ser Ghanès), podrà avançar en el procés revolucionari vers la societat socialista.

A mesura que passa el temps i el projecte d'unitat africana es troba cada vegada més en un carreró sense sortida, Nkrumah es veurà obligat a replantejar-se el problema del procés revolucionari, que traduirà en la pràctica pel problema de construcció de la unitat.

Paral·lelament als «fracasos» de Nkrumah en les seves propostes unitàries, van succeir al continent altres fets polítics que van influir també en aquest procés de replantejament del problema. Són fets com els del Congo, que va palesar l'escassa capacitat d'intervenció dels països africans en el continent, en un moment en què confluien els seus interessos amb els de les grans potències. La declaració unilateral d'independència de Rhodèsia, que palesa de nou la impotència africana (21). El cop d'estat del febrer de 1966 a Ghana, que per a Nkrumah plantejarà amb tota la seva cruesa la realitat del neo-colonialisme. Tots ells són factors que d'alguna manera influeixen en el re-

(20) Ali A. Mazrui, *Africa's International Relations*, Londres, Heinemann, 2.ª ed. 1979, p. 42-43.

(21) La minoria blanca aconseguiria imposar-se sense masses problemes sobre la majoria negra, mentre que els països africans es veuran incapaçs de portar a terme qualsevol iniciativa directe en favor de la població negra. L'amenaça de trencament de relacions diplomàtiques amb Gran Bretanya, resolta en una reunió extraordinària de la OUA, i que després només complirien deu països, es una mostra clara de la debilitat dels nous estats africans independents.

plantejament de la unitat i la revolució, que es donaran a Nkrumah d'una manera explícita a partir de 1966.

Nkrumah elaborarà i presentarà conceptes de lluita armada i revolució armada com a úniques vies possibles per a la construcció del projecte unitari i, per tant, per a la viabilitat de la revolució africana. Malgrat tot, s'estableix una diferència qualitativa a la relació, unitat africana versus revolució africana. Si en un principi plantejava la consecució del projecte unitari com a pas previ i inevitable per tal de realitzar un veritable procés revolucionari al continent, ara la unitat africana passarà de pas previ a ser el primer pas de la revolució africana. La lluita per la unitat serà una part integrant de la lluita revolucionària i no la seva condició prèvia. Serà la primera conquesta revolucionària i vindrà definida per la conquesta del poder polític, producte de la victòria armada sobre les forces que s'oposaven a la revolució, i també al projecte unitari. La unitat entesa d'aquesta manera serà causa i al mateix temps efecte de la revolució, ja que només podrà conquerir-se dins el procés de lluita revolucionària, i solament també, en el moment en què es conquereixi, podrà desenvolupar-se el procés revolucionari.

Durant els últims anys de la seva vida, Nkrumah introduirà un tercer element que considero important d'assenyalar, no tant per l'elaboració que d'ell en fa Nkrumah, com per les potencialitats que inclou. Em refereixo al concepte de revolució mundial, que apareix de forma explícita a «*La lluita de classes a Àfrica*». Aquest concepte pot plantejar de nou el problema de la viabilitat revolucionària a escala continental. És a dir, planteja la qüestió de si el continent africà constitueix veritablement una zona òptima de desenvolupament, capaç de dur a terme el procés revolucionari.

Nkrumah no plantejarà aquesta qüestió. Desde el meu punt de vista, el que ha fet ha estat una referència conceptual de la terminologia marxista, considerant la revolució mundial com l'etapa final que assenyalarà la victòria definitiva del proletariat en el procés de la lluita de classes.

Nkrumah considera que el procés de la revolució mundial es basa en tres factors o forces, el món socialista, els moviments nacionals d'alliberació d'Àfrica, Àsia i Amèrica Llatina i la classe obrera a nivell internacional. Dins aquest esquema, el procés revolucionari africà, i per generalització, l'asiàtic i l'americà, actuaran com a detonants del procés revolucionari en el món capitalista (22).

Partint d'aquesta premissa, hem d'admetre que per a Nkrumah el procés d'unitat africana deixi de constituir una categoria cultural, com era el cas de Hayford (23), per esdevenir una categoria política. Així,

(22) Tesis que s'emmarca perfectament dins la corrent marxista que s'ha donat en anomenar com tercermundista.

(23) Casely Hayford, deixeble de Blyden, desenvoluparà el concepte de la unitat del Àfrica Occidental, i contribuirà a propagar per les colònies una ideologia nacionalista, que criticarà la imitació de la cultura europea, i discutirà

per a Hayford el concepte d'unitat (United West Africa), només respon a la petició de què es reconeixés una identitat pròpia i un destí comú als pobles de l'Àfrica occidental sota el domini britànic. És una revalorització del poble i la cultura africana expressada mitjançant els «educated», que trobarien en ella un medi de consolidació de la seva posició dominant dins la societat, així com un major grau de participació a l'administració dels territoris. Però falta la seva traducció política en el mateix moment en què Hayford es declara partidari del «British Imperial Africa» (24).

Aquest procés de transformació de categories que es dona a Nkrumah, implica un canvi en el conjunt de forces i d'interesos que es troben i es trobaven darrera el concepte d'unitat. Si per a Hayford la unitat era defensada i desenvolupada pels «educated», als quals pertanyia el mateix Hayford, la defensa i el desenvolupament de la unitat com a categoria política, serà defensada per les classes populars i la petita burgesia. Classes que Nkrumah representarà.

La hipòtesi que es despren d'aquests arguments és que les classes dominants de la societat africana contemporània (essencialment burgesa) estan objectivament interessades en la consolidació dels Estats independents sortits del procés descolonitzador, i que oposen la defensa de la construcció de l'estat-nació, al desenvolupament del projecte unitari. Em sembla que aquesta és una de les claus per tal de comprendre el procés polític de Nkrumah i el cop d'estat que el portarà a l'exili

La burgesia i la construcció de la nació

Aquesta hipòtesi porta implícitament l'afirmació de què en les especials condicions d'Àfrica l'estat va abans que la nació i que per tant els nous països independents no constitueixen nacions, sinó simples conjunts estatals, afirmació que pot demostrar-se a priori i a posteriori. A posteriori, perquè partint de l'observació de la vida política i social dels nous països independents, es pot demostrar l'existència d'un procés d'unificació interna assimilable al procés de construcció de la nació. A priori, perquè el repartiment colonial del continent africà entre els diferents imperis colonials i la seva posterior balcanització (el cas francès essencialment), han donat com a resultat una sèrie

la supremacia del pan-negrisme afro-americà. Defensarà que la iniciativa pan-africanista tenia que venir dels «cultured West Africans». Hayford serà responsable directe del naixement en 1920 del «National Congress of British West Africa».

Veure, Vincent B. Thompson, *Africa and... op. cit.*

Albert Moreno, *El Concepte d'unitat... op. cit.*

J. AYOELE LANGLEY, *Pan-Africanism and Nationalism in West Africa 1900-1945*, Oxford, Oxford University Press 1973, 421 p.

(24) Citat per A. J. LANGLEY, *op. cit.*, p. 120.

de conjunts heterogenis, normalment sense cap tipus d'unitat interna real, perquè no es va tenir en compte el fenomen lingüístic, cultural i, sobre tot, tribal, ja que la tribu és el conjunt social que més s'apropa al concepte de «nació» (25); tot això malgrat que en el moment de les independències el factor tribal havia estat exagerat artificialment i provocat per imperatius de defensa colonial. Així, malgrat que el domini colonial oferiria un marc en el qual podria haver-se desenvolupat un procés nacionalitzador, la política de diferenciació tribal i regional ho feia impossible. El procés de construcció de la nació, serà, doncs, posterior a la conquesta de la independència.

Els protagonistes d'aquest procés «nacionalitzador» seran les classes dominants, que es consolidaran com a tals al mateix temps que consoliden la «nació». Estudiem aquest aspecte amb més detall, i per a això comencem des de l'anàlisi de Nkrumah sobre la burgesia a «*La lluita de classes a l'Àfrica*».

Podem dir juntament amb Nkrumah que les dues faccions dominants de la burgesia a l'Àfrica (negra) són la burgesia dependent i la burgesia burocràtica (26).

Per burgesia dependent entenem tota aquella fracció que actua dins el marc de les estructures definides pels interessos neo-colonials, tant directament com per delegació, així com el conjunt industrial, agrícola i de serveis que es troba subordinat a aquests interessos. És a dir, els quadres de les companyies multinacionals (que han patit un procés d'africanització), les professions liberals lligades als interessos estrangers, i els empresaris i financers lligats, per causa del imperatiu de les relacions comercials, a les companyies multinacionals i en general als interessos estrangers.

Per burgesia burocràtica, entenem el conjunt de quadres i funcionaris, que, degut al procés d'africanització de l'administració, ocupen els llocs de responsabilitat dins l'administració de l'Estat, incluint els polítics i a la «intelligentsia», lligada a l'Estat o als seus aparells de poder (27).

Juntament amb aquestes dues grans fraccions n'existeixen d'altres de secundàries, com algunes professions liberals, quadres medis, restes d'altres formacions socials com els caps de les tribus o l'aristocràcia feudal, mentre que no es troben més que indicis d'una burgesia nacional no dependent (28).

(25) ALFONSO DIETMAN, *Nacionalismo y pluralismo en Africa negra*, Politeia 1975, n.º 4 (Universidad central de Venezuela), Caracas, p. 181-182.

(26) L'anàlisi de la burgesia africana, està basada en els textos de Nkrumah, i es troba fet de forma somera i esquemàtica.

(27) La funció política (entesa aquesta de forma àmplia), constitueix a Àfrica un dels càrrecs més bé remunerats que existeixen. A través de la influència i el poder del «càrrec», és possible «fer-se ric ràpidament».

(28) Parteixo del pressupost bàsic de que en un estat neo-colonitzat i subdesenvolupat, com en els països africans, és pràcticament impossible la existència d'una fracció important i decisiva de la burgesia nacional no dependent. Amb referència al camp, parteixo de la idea d'una divisió entre el sector mo-

Per a al burgesia burocràtica, lligada als aparells de l'estat, resulta evident que el procés de construcció de la nació, en tant que consolidació de l'estat, representa al mateix temps la seva consolidació com a classe dominant, mentre que la unitat africana la desdibuixaria com a classe en debilitar l'«estat-nacional».

En el cas de la burgesia dependent, la seva subordinació als interessos del capital estranger (neo-colonial?) li porta a rebutjar objectivament un procés d'unitat política que representa un perill potencial (des del moment en què no està assegurat el seu control), per al desenvolupament dels interessos neo-colonials estrangers.

El procés de construcció de la nació es realitza partint de tres instruments fonamentals: la centralització, la unitat interna i l'elaboració d'una ideologia.

La centralització ve provocada, tant pel paper predominant que juga la burgesia burocràtica en el procés, com per la necessitat de mantenir un control central efectiu per tal de portar a terme un procés de creixement econòmic que ofereix un paper de primera magnitud a l'estat i un marc molt limitat a la iniciativa privada nacional.

La unitat interna constitueix l'element imprescindible per tal d'evitar la dispersió i la ruptura de l'estat en un munt d'unitats sectorials. Que això és una tendència generalitzada en el continent, ho demostra el fet que la escassa quantitat de països amb estructura federal, i aquells que arribaren a la independència com a estats federals, han substituït les seves estructures federals per altres d'unitàries, o han seguit un procés «unitarista» (29).

La centralització i la unitat interna comportaran la consolidació (aparició en molts casos) dels partits únics. Aquests partits seran instruments polítics que reforçaran la unitat nacional i evitaran les temptacions «separatistes» que s'expressen políticament en els partits de base tribal o regional.

Finalment, l'elaboració d'una ideologia capaç de donar cohesió interna a la societat, en oferir una sèrie de valors culturals «nacionals», base del procés d'integració nacional (30).

dern (normalment en mans dels interessos estrangers o del Estat) i un sector tradicional (que difícilment pot arribar a consolidar una burgesia no dependent).

(29) Veure, ANNA M. GENTILI i SALVATORE BONO, *Problemi di politica interna de l'Africa independente*, Roma, Instituto italo-africano 1976, p. 67.

(30) Els casos de Mobutu en Zaire i de Senghor en Senegal, son dos exemples de construcció d'una ideologia nacional. En el cas de Senghor serà la «négritude» (després, africanité), que utilitzarà en un marc continental en els seus aspectes culturals, i en el marc del Senegal en els aspectes polítics. En el cas de Mobutu, la ideologia, que el denominarà «autenticité», serà cultural i políticament zaireña.

YVES BENOT, *Independences Africaines* (2 vols.), Paris, Maspero 1975. (Petite collection Maspero, n.º 147 y 148). En general el capítulo 2 y 3, de la p. 40 a la 126.

Ghana i la revolució parcial

Tornant a Nkrumah i prenent el cas de Ghana, podem afirmar que la contradicció entre revolució continental o revolució parcial a Ghana, es resoldrà no tan sols amb el fracàs de la alternativa continental i l'inici d'un procés de revolució parcial, sinó també, i això és especialment significatiu, amb la consolidació de la burgesia com a classe dominant a partir del procés de construcció nacional i del mateix desenvolupament de la revolució parcial.

Ja des del primer moment en què Nkrumah i el CPP arriben al poder l'any 1951, es plantejaran la independència del país com un Estat unitari. Les raons d'això s'han de cercar en l'intent d'evitar una balcanització més gran del territori, així com en evitar qualsevol pèrdua de poder polític o administratiu. La construcció de l'estat unitari, doncs, significarà l'oposició a tota tendència de caràcter federalista, regionalista o tribal, no tant, com s'ha dit més d'una vegada, per desconeixement del problema tribal o federal, sinó perquè donat el baixíssim grau de consolidació de l'estat, aquestes tendències es tradueixen en elements balcanitzadors i contribueixen, per tant, a l'acció imperialista o neo-colonialista (31).

Paral·lelament, es produeix una centralització de l'estat i dels centres de decisió, provocat en gran part pels imperatius del desenvolupament, perquè aquest necessita una activa participació de l'estat com a únic instrument capaç d'emprendre i sufragar les seves elevades despeses fet que es donarà en més quantitat en el cas ghanès (entre altres), donat el major grau de control de l'economia i de la inversió exterior.

Com a conseqüència, s'establirà a Ghana el partit únic, de la mateixa manera que ocurrirà amb la quasi totalitat dels països africans. Però hi ha una segona conseqüència de més importància. Si en un primer moment el moviment revolucionari està dirigit i encapçalat per la petita burgesia nacionalista (intelectuals especialment) i les classes populars, a partir del moment en què el CPP assoleix el poder, es definirà progressivament una nova direcció del partit i de l'estat. Estem assistint al naixement d'una nova classe, la burgesia burocràtica, que amb el temps predominarà sobre els altres sectors, en particular, sobre la burgesia dependent, derrotada en les lluites internes de 1961 (Gbedemah, Edusei, Botsio...) (32).

A mida que el procés de consolidació i construcció de l'economia mixta va avançant i augmenta el poder de l'estat com a conseqüència del seu creixent protagonisme econòmic, també es consolida la burgesia burocràtica, que és en definitiva la classe que, a través del seu control de l'administració, passarà a controlar l'economia del país.

(31) Un problema que es troba en la base de l'acció política de Lumumba en el Congo, per posar un exemple diferent del que ens ocupa.

(32) «Korobo Eussi, connu pour avoir acheté un lit en or, donnait une définition fort instructive du socialisme: 'Tu en prens un petit morceau, moi aussi'»

T. Ocran, *op. cit.*, p. 47.

La burgesia burocràtica utilitzarà el «nkrumaisme» com a ideologia cohesionadora i factor d'unificació social en el procés de construcció de la nació. No obstant això, la ideologia de Nkrumah no pot, presa en la seva globalitat, actuar com a sosteniment de l'«esperit nacional ghanès». La seva concepció de la nació és molt diferent i, encara que no arriba a ésser un internacionalisme (33), té unes coordenades i característiques (definides per la «Personalitat Africana»), que la fan incompatible amb la concepció de nació ghanesa. De fet, per a Nkrumah, la nació estaria vinculada essencialment a la viabilitat econòmica, o a que constituís una zona òptima de desenvolupament. És a dir, el problema de la construcció de la nació es reduiria finalment al problema del desenvolupament de la societat. En base a la viabilitat econòmica, els elements polítics i culturals que constitueixen la nació apareixerien de forma natural (34). La burgesia burocràtica, doncs, es veurà obligada a adaptar el nkrumaisme, i ho farà buidant-lo dels seus continguts polítics i acceptant simplement una concepció cultural de la «Unitat africana». L'anàlisi de la zona òptima de desenvolupament serà oblidada. Es retorna així a Hayford i la seva concepció cultural de la unitat. Dins aquest marc reinterpretatiu del nkrumaisme, el marc nacional i polític que originalment ocupava la unitat africana serà ocupat per la nació ghanesa. (35)

D'aquesta manera el procés de revolució parcial consolida el poder com a classe dominant de la burgesia burocràtica. No obstant això, a mida que el procés de revolució parcial avança, apareixen una sèrie de contradiccions derivades de l'essència mateixa de la revolució parcial, que impedeixen portar el procés revolucionari més enllà de certs límits i que bloquegen un procés de desenvolupament real. L'economia ghanesa es mostra cada vegada més impotent per aguantar la suma creixent de despeses que produeix la dinàmica de la revolució parcial. Per una banda, augmenten les despeses de l'estat, destinades en bona part a la burgesia burocràtica (doncs tot el creixement de l'estat es tradueix en un augment de poder). Mentrestant, per una altra banda, es produeixen inversions molt importants en infraestructura, serveis socials, sanitat, educació... etc., pròpies del procés revolucionari i dirigides a augmentar el nivell de vida de la població.

Aquesta suma de despeses es fa excessivament feixuga per a l'economia ghanesa, que es veu en la necessitat de demanar crèdits per tal d'estabilitzar la seva economia. Però per concedir aquests crèdits, el Fons Monetari Internacional exigirà una liberalització de l'economia

(33) No penso que es pugui definir el conciencisme de Nkrumah dels anys seixanta, amb un internacionalisme. La seva concepció de la nació africana presenta uns límits molt precisos i actua com a compartiment estanc. En les seves últimes aportacions malgrat tot, allibera la seva concepció de la revolució dels seus límits africans, oferint-li una perspectiva internacionalista.

(34) Concepció que desenvolupa ampliament en la «La lutte des classes en Afrique».

(35) Un procés de reinterpretació que recorda extraordinàriament el valor ideològic i cohesionador de la «negritude» de Senghor.

i, en definitiva, un pas enrera en el procés revolucionari (36). Nkrumah es negarà a aquestes mesures.

La burgesia burocràtica, conscient de la necessitat de la financiació externa per poder continuar desenvolupant-se com a classe i espantada davant una possible radicalització del procés revolucionari, veurà en la negativa de Nkrumah a acceptar qualsevol retrocés en la revolució, un perill per a la seva supervivència. Acceptarà llavors de compartir el poder amb la burgesia dependent i els interessos econòmics estrangers. La revolució parcial l'haurà consolidada com a classe però, un cop consolidada, jugarà per la seguretat d'un nou sistema d'explotació més estable. Quan la burgesia burocràtica arribi a aquesta conclusió i tinguin lloc les aliances pertinents, es produirà el cop d'estat.

De l'anàlisi del fracàs del procés revolucionari a Ghana, així com de l'observació d'altres processos semblants al continent, com el Mali de Modibo Keita o la Tanzània de Nyerere (37), podem elaborar dues hipòtesis de treball. La primera és que és impossible la revolució dins un espai geo-polític que no garantitzi unes condicions mínimes, és a dir, que no constitueixi una zona òptima de desenvolupament (38). La segona és que tot procés de revolució parcial afavoreix el creixement i la consolidació d'una classe social, anomenada burgesia burocràtica, que mantindrà el curs revolucionari tant de temps com aquest no posi en perill la seva posició com a classe dominant i permeti el seu desenvolupament.

(36) Segons S. Diallo, la misió del FMI: «...n'hésita pas à conditionner un prêt de 8 millions de livres demandé par le gouvernement ghanéen, à une renonciation pure et simple à ses efforts d'indépendance économique».

SIRADIOU DIALLO, *Mort d'un prophete*, en *Jeune Afrique*, n.º 592, Paris 31 de mayo de 1972, p. 13.

Y. Benot dirà al respecte que: «...el FMI proposa en 1965 la liquidació del sector públic».

YVES BENOT, *Ideologies de las independencias africanas*, Barcelona, DO-pesa 1973, p. 191.

(37) Veure al respecte, ISSA G. SHIVJI, *Class Struggles in Tanzania*, London, Heinemann 1978 (2.ª ed.), 182 p.

(38) La formulació de Nkrumah, sembla avui al menys insuficient. Hauria d'introduir altres elements de caràcter geo-polític.

PRINCIPALS OBRES DE K. NKURUMAH

- Towards Colonial Freedom*, Londres, Panaf books 2.ª ed. 1976, 45 p.
Un líder y un pueblo, México, Fondo de Cultura Económica, 1962, 346 p.
I Speak of Freedom, Londres, Panaf books, 2.ª ed. 1976, 281 p.
Africa Must Unite, Londres, Panaf books, 7.ª ed. 1974, 229 p.
Consciencism. Philosophy and Ideology of De-Colonisation, Londres, Panaf books, 3.ª ed. 1978 (Paperback), 122 p.
Neo-Colonialism: the Last Stage of Imperialism, Londres, Thomas Nelson, 1965, 280 p.
Voice from Conakry, Londres, Panaf books, 4.^a ed. 1973, 73 p.
Dark Days in Ghana, Londres, Panaf books, 4.^a ed. 1973, 223 p.
Handbook of Revolutionary Warfare, Londres, Panaf books, 2.^a ed. 1974, 122 p.
La lutte des classes en Afrique, Paris, Présence africaine, 1972, 109 p.
The Struggle Continues, Londres, Panaf books, 1973, 83 p.
Revolutionary Path, Londres, Panaf books, 1973, 532 p.